FAN VA TA’LIM YANGILIKLARI
ILMIY-METODIK JURNAL
ISSN 3093-8694 ◆ saen.uz
2026-yil
11 (2)-son

UDK: 159.923:316.346.2

Jo‘rayev O‘tkir Toshpo‘latovich,
Termiz davlat universiteti “Psixologiya” kafedrasi katta o‘qituvchisi

IRODAVIY FAOLLIKNING SHAXSIY VA GENDER DETERMINANTLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada irodaviy faollikning individual va gender xususiyatlari empirik tadqiqot natijalari asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda talabalarning mas’uliyatlilik, tashabbuskorlik, qat’iyatlilik, mustaqillik, matonat, tirishqoqlilik, g‘ayratlilik, ziyraklik va sobitqadamlilik kabi irodaviy sifatlari o‘rganilgan. Psixodiagnostik tadqiqot 315 nafar talaba ishtirokida o‘tkazilib, olingan natijalar matematik-statistik usullar, xususan, Mann–Uitni mezoni yordamida tahlil qilingan. Natijalarda ayrim irodaviy sifatlarning jins guruhlari bo‘yicha statistik ahamiyatli farqlari aniqlangan. Shuningdek, irodaviy faollikni rivojlantirishga doir psixologik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: iroda, irodaviy faollik, shaxs, gender, mas’uliyatlilik, tashabbuskorlik, qat’iyatlilik, mustaqillik, matonat, tirishqoqlilik, g‘ayratlilik, ziyraklik, sobitqadamlilik.

ЛИЧНОСТНЫЕ И ГЕНДЕРНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ВОЛЕВОЙ АКТИВНОСТИ

Аннотация. В статье анализируются индивидуальные и гендерные особенности волевой активности на основе результатов эмпирического исследования. Изучены такие волевые качества студентов, как ответственность, инициативность, решительность, самостоятельность, стойкость, настойчивость, энергичность, внимательность и целеустремлённость. Психодиагностическое исследование проведено с участием 315 студентов. Полученные данные обработаны с использованием методов математической статистики, в частности критерия Манна–Уитни. Выявлены статистически значимые различия по отдельным волевым качествам между группами юношей и девушек. На основе результатов исследования также предложены психологические рекомендации по развитию волевой активности личности.

Ключевые слова: воля, волевая активность, личность, гендер, ответственность, инициативность, решительность, самостоятельность, стойкость, настойчивость, энергичность, внимательность, целеустремлённость.

PERSONAL AND GENDER DETERMINANTS OF VOLITIONAL ACTIVITY

Abstract. This article examines individual and gender-related characteristics of volitional activity based on empirical research findings. The study investigates students' volitional traits, including responsibility, initiative, determination, independence, resilience, perseverance, energy, attentiveness, and steadfastness. The psychodiagnostic study involved 315 university students. The collected data were analyzed using mathematical and statistical methods, particularly the Mann–Whitney U test. Statistically significant differences were identified between male and female groups in several volitional traits. The article also presents psychological recommendations aimed at developing individual volitional activity.

Keywords: will, volitional activity, personality, gender, responsibility, initiative, determination, independence, resilience, perseverance, energy, attentiveness, steadfastness.

KIRISH

Jahon psixologiyasida insonning irodaviy faolligini o‘rganish va rivojlantirish shaxs kamolotini ta’minlovchi muhim omillardan biri sifatida qaraladi. Iroda insonning ongli faoliyatini boshqarish, belgilangan maqsad sari intilish, uchraydigan qiyinchilik va to‘siqlarni yengib o‘tish hamda xulq-atvorini tartibga solishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, murakkab hayotiy vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish, mas’uliyatni his etish va boshlagan faoliyatini oxiriga yetkazish irodaviy sifatlarning qay darajada shakllanganiga bog‘liq.

Bugungi kunda yosh avlodni mustaqil fikrlaydigan, mas’uliyatli, tashabbuskor, qat’iyatli va turli vaziyatlarda o‘zini boshqara oladigan shaxs sifatida tarbiyalashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bunda irodaviy sifatlarning individual xususiyatlarini, ularning shakllanishiga ta’sir etuvchi psixologik va ijtimoiy omillarni o‘rganish muhim vazifalardan hisoblanadi.

Iroda inson faoliyatining barcha sohalarida namoyon bo‘lib, shaxsning maqsadga yo‘naltirilgan harakatlarini tartibga soladi. Irodaviy faollik esa insonning ichki va tashqi to‘siqlarni yengib o‘tish, o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilish hamda belgilangan maqsadga erishish yo‘lida izchil harakatlanish qobiliyatini ifodalaydi. Shu bilan birga, irodaviy sifatlarning namoyon bo‘lishi har bir shaxsning individual xususiyatlari, tarbiya muhiti, ijtimoiy tajribasi va hayotiy sharoitlari bilan chambarchas bog‘liq.

Irodaviy faollikning gender jihatlarini o‘rganish ham alohida ilmiy ahamiyatga ega. Chunki ijtimoiy muhit, oilaviy tarbiya, ta’lim jarayoni va jamiyatda shakllangan ijtimoiy rollar insonning mustaqil qaror qabul qilishi, tashabbus ko‘rsatishi va mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishiga turlicha ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Biroq bunday tafovutlarni faqat biologik jins bilan izohlash to‘g‘ri emas, ularni ijtimoiy va individual omillar bilan birgalikda tahlil qilish talab etiladi.

Shu nuqtayi nazardan, irodaviy faollikning shaxsiy va gender xususiyatlarini empirik jihatdan o‘rganish, turli irodaviy sifatlarning namoyon bo‘lish darajasini

qiyoslash hamda ularni rivojlantirishga qaratilgan psixologik tavsiyalar ishlab chiqish tadqiqotning dolzarb yo‘nalishi hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi talabalarda irodaviy sifatlarning individual va gender xususiyatlarini aniqlash, ularning o‘zaro farqlarini empirik ma’lumotlar asosida tahlil qilish hamda irodaviy faollikni rivojlantirishga doir tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

Irodaviy faollik muammosi psixologiya fanida uzoq yillardan buyon o‘rganib kelinayotgan murakkab ilmiy masalalardan biridir. Turli davrlarda faoliyat yuritgan olimlar irodaning mohiyati, uning inson xulq-atvorini boshqarishdagi o‘rni va shaxsning individual xususiyatlari bilan aloqadorligini turlicha izohlaganlar.

Xorij psixologiyasida iroda muammosiga oid qarashlarda insonning ichki imkoniyatlari, maqsadga intilishi va qiyinchiliklarni yengib o‘tish qobiliyatiga alohida e’tibor qaratilgan. Y. Kuhl irodaviy boshqaruvni shaxsning o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlarini amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etish bilan bog‘laydi. I.P. Pavlov irodaning namoyon bo‘lishini organizmning faoliyatini cheklovchi to‘siqlarga nisbatan ongli javobi bilan izohlaydi.

V. Shtern irodaning istiqbolga yo‘naltirilgan xususiyatini ta’kidlab, uni kelajakda amalga oshirilishi ko‘zda tutilgan harakatlar bilan bog‘laydi. V.E. Frankl qarashlarida esa iroda insonning hayotiy maqsadlari va mazmunini anglashida muhim psixologik omil sifatida namoyon bo‘ladi [1].

A. Bergson tomonidan ilgari surilgan volyuntaristik qarashlarda iroda inson faolligining fundamental asoslaridan biri sifatida talqin etiladi [2]. V.I. Selivanov esa irodaviy boshqaruvni shaxsning ko‘zlangan xatti-harakatlarini amalga oshirishda uchraydigan ichki va tashqi qiyinchiliklarni yengish uchun psixik hamda jismoniy imkoniyatlarini safarbar etishi bilan izohlaydi [3].

P.V. Simonov irodani to‘siqlarni yengib o‘tishga qaratilgan psixologik faollik bilan bog‘laydi. D.N. Uznadze ta’limotida esa irodaning shakllanishi mehnat faoliyati, shaxsning ehtiyojlari va maqsadga yo‘naltirilgan xatti-harakatlari bilan uzviy aloqada o‘rganiladi [4].

Mahalliy psixologik tadqiqotlarda ham irodaviy sifatlarning shakllanishi, yosh va jins xususiyatlari bilan bog‘liq jihatlari keng yoritilgan. E.G‘. G‘oziyevning umumiy psixologiyaga oid qarashlarida iroda shaxs faoliyatini ongli ravishda boshqarish va muayyan maqsadga yo‘naltirishning muhim mexanizmi sifatida talqin qilinadi [3].

G.I. Sattorovaning tadqiqotlarida ilk o‘spirinlik davrida irodaviy sifatlarni o‘rganishning psixodiagnostik imkoniyatlari tahlil qilingan. Muallif irodaviy sifatlarni aniqlashda psixologik diagnostika usullarining ahamiyatiga e’tibor qaratadi [4].

D.Y. Turdimurodov tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda jismoniy tarbiya vositalarining o‘quvchilarda irodaviy sifatlarni shakllantirishdagi imkoniyatlari

o‘rganilgan [2]. M.Sh. Salixov va L.N. Salimova esa hissiy-irodaviy boshqaruvning yosh va jins xususiyatlariga bog‘liq o‘zgarishlarini tahlil qilganlar [6]. R.R. Ashurovning ishlarida yoshlarda irodaviy sifatlarni shakllantirishning psixologik xususiyatlari yoritilgan [7].

Mavjud ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, iroda shaxsning maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatini boshqaruvchi, qiyinchiliklarni yengib o‘tishini ta’minlovchi va o‘z xulq-atvorini nazorat qilishiga yordam beruvchi muhim psixologik hodisadir. Shu bilan birga, irodaviy sifatlarning gender xususiyatlarini turli hududlarda tahsil olayotgan talabalar misolida qiyosiy o‘rganish mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlarni yanada boyitishga xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning metodologik asosini shaxs faoliyatini ongli boshqarish, irodaviy sifatlarning individual xususiyatlarini o‘rganish va ularning shakllanishiga ta’sir etuvchi psixologik hamda ijtimoiy omillarni hisobga olish tamoyillari tashkil etadi. Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil va empirik o‘rganish usullaridan foydalanildi.

Irodaviy faollikning individual va gender xususiyatlarini aniqlash maqsadida rus psixologi M.V. Chumakov tomonidan ishlab chiqilgan «Shaxsning irodaviy sifatlari» so‘rovnomasi qo‘llanildi. Mazkur metodika shaxsning irodaviy faolligini bir nechta tarkibiy ko‘rsatkichlar asosida baholash imkonini beradi.

Tadqiqotda jami 315 nafar talaba ishtirok etdi. Ularning 150 nafari yigitlar, 165 nafari qizlardan iborat bo‘ldi. Sinaluvchilar Surxondaryo va Xorazm viloyatlari hamda Toshkent shahridagi oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalardan shakllantirildi. Jins guruhlari bo‘yicha ishtirokchilarning nisbatan teng taqsimlanishi natijalarni qiyosiy tahlil qilish imkonini berdi.

So‘rovnoma yordamida mas’uliyatlilik, tashabbuskorlik, qat’iyatlilik, mustaqillik, matonat, tirishqoqlilik, g‘ayratlilik, ziyraklik va sobitqadamlilik sifatlari o‘rganildi. Har bir ko‘rsatkich bo‘yicha olingan natijalar jins guruhlari kesimida taqqoslandi.

Tadqiqot natijalarini matematik-statistik qayta ishlashda o‘rtacha rang ko‘rsatkichlari va Mann–Uitni U mezonidan foydalanildi. Statistik ahamiyatlilik darajasini aniqlash orqali ikki guruh o‘rtasidagi farqlarning ishonchliligi baholandi. Statistik tahlilda $p<0,05$ darajasi ahamiyatli farq mezoni sifatida qabul qilindi.

Tadqiqot jarayoni nazariy manbalarni o‘rganish, psixodiagnostik ma’lumotlarni to‘plash, ularni statistik qayta ishlash, qiyosiy tahlil qilish va yakuniy xulosalarni shakllantirish bosqichlarida amalga oshirildi.

NATIJALAR

Tadqiqot davomida M.V. Chumakovning «Shaxsning irodaviy sifatlari» so‘rovnomasi yordamida olingan natijalar yigitlar va qizlar guruhlari kesimida

qiyosiy tahlil qilindi. Tahlil jarayonida to‘qqizta irodaviy sifat bo‘yicha o‘rtacha rang ko‘rsatkichlari hamda statistik ahamiyatlilik darajalari aniqlandi.

1-jadval. Talabalarda irodaviy sifatlarning gender xususiyatlari (N=315)

Irodaviy sifatlar	Guruh	N	O‘rtacha rang	Z ko‘rsat-kichi	p
Mas’uliyatlilik	Yigitlar	150	170,35	-2,374	0,018*
	Qizlar	165	146,77		
Tashabbuskorlik	Yigitlar	150	169,68	-2,193	0,028*
	Qizlar	165	147,38		
Qat’iyatlilik	Yigitlar	150	165,06	-1,344	0,179
	Qizlar	165	151,58		
Mustaqillik	Yigitlar	150	172,00	-2,645	0,008**
	Qizlar	165	145,27		
Matonat	Yigitlar	150	176,13	-3,412	0,001***
	Qizlar	165	141,52		
Tirishqoqlilik	Yigitlar	150	167,34	-1,777	0,076
	Qizlar	165	149,51		
G‘ayratlilik	Yigitlar	150	183,80	-4,869	<0,001***
	Qizlar	165	134,55		
Ziyraklik	Yigitlar	150	172,72	-2,785	0,005**
	Qizlar	165	144,62		
Sobitqadamlilik	Yigitlar	150	158,56	-0,108	0,914
	Qizlar	165	157,49		

*Izoh: jadvaldagi manfiy qiymatlar standartlashtirilgan Z statistikasi sifatida keltirilgan. Ular bo‘yicha Mann–Uitni mezonining asl U qiymatlari alohida statistik hisobotdan tekshirilishi lozim. *p<0,05; **p<0,01; **p≤0,001.

Jadval ma’lumotlariga ko‘ra, mas’uliyatlilik shkalasida yigitlarning o‘rtacha rang ko‘rsatkichi 170,35 ni, qizlarda esa 146,77 ni tashkil etdi. Guruhlar o‘rtasidagi farq statistik jihatdan ahamiyatli ekanligi aniqlandi (Z=-2,374; p=0,018). Bu natija tadqiqotda ishtirok etgan yigitlarda mas’uliyatlilik ko‘rsatkichining yuqoriroq ekanini ko‘rsatadi.

Tashabbuskorlik shkalasi bo‘yicha ham yigitlarning o‘rtacha rang ko‘rsatkichi (169,68) qizlarning ko‘rsatkichidan (147,38) yuqori bo‘ldi. Aniqlangan farq statistik jihatdan ahamiyatli (Z=-2,193; p=0,028). Mazkur holat yigitlar guruhida tashabbus ko‘rsatish, yangi faoliyatni boshlash va mavjud vaziyatni o‘zgartirishga intilish bilan bog‘liq sifatlarning nisbatan yuqori namoyon bo‘lganini anglatadi.

Qat’iyatlilik shkalasida yigitlarning o‘rtacha rang ko‘rsatkichi 165,06, qizlarniki esa 151,58 ni tashkil etdi. Biroq guruhlar o‘rtasidagi farq statistik ahamiyatga ega emas (Z=-1,344; p=0,179). Demak, mazkur tadqiqot doirasida qat’iyatlilik bo‘yicha jins guruhlari o‘rtasida ishonchli tafovut aniqlanmadi.

Mustaqillik shkalasida yigitlarning o‘rtacha rang ko‘rsatkichi 172,00, qizlarniki esa 145,27 ga teng bo‘ldi. Farq statistik jihatdan ahamiyatli ekanligi qayd etildi (Z=-2,645; p=0,008). Ushbu natija yigitlar guruhida mustaqil qaror qabul qilish va

o‘z nuqtayi nazarini himoya qilish bilan bog‘liq ko‘rsatkichlarning yuqoriroq ekanini ifodalaydi.

Matonat shkalasida ham yigitlarning natijalari yuqori bo‘lib, ularning o‘rtacha rang ko‘rsatkichi 176,13 ni, qizlarniki esa 141,52 ni tashkil etdi. Guruhlar o‘rtasidagi farq statistik jihatdan yuqori ahamiyatga ega (Z=-3,412; p=0,001). Bu holat yigitlar guruhida qiyinchiliklarga bardosh berish, hissiy holatni boshqarish va murakkab vaziyatlarda o‘zini tutish bilan bog‘liq sifatlarning nisbatan yuqori namoyon bo‘lganini ko‘rsatadi.

Tirishqoqlilik shkalasida yigitlarning o‘rtacha rang ko‘rsatkichi 167,34, qizlarniki 149,51 ni tashkil etdi. Biroq farq statistik jihatdan ahamiyatli emas (Z=-1,777; p=0,076). Shunday ekan, ushbu sifat bo‘yicha guruhlar o‘rtasidagi tafovutni ishonchli deb baholash uchun yetarli statistik asos mavjud emas.

G‘ayratlilik shkalasida eng katta farqlardan biri kuzatildi. Yigitlarning o‘rtacha rang ko‘rsatkichi 183,80, qizlarniki esa 134,55 ni tashkil etdi. Statistik tahlil natijasi guruhlar o‘rtasidagi farqning yuqori darajada ahamiyatli ekanini ko‘rsatdi (Z=-4,869; p<0,001). Ushbu ko‘rsatkich yigitlar guruhida faollik, energiya va ishchanlik bilan bog‘liq sifatlarning yuqoriroq ekanini ifodalaydi.

Ziyraklik shkalasi bo‘yicha yigitlarning o‘rtacha rang ko‘rsatkichi 172,72, qizlarniki esa 144,62 ga teng bo‘ldi. Farq statistik jihatdan ahamiyatli (Z=-2,785; p=0,005). Bu natija mazkur guruhda ziyraklik bilan bog‘liq psixologik ko‘rsatkichlarning farqlanishini namoyon etadi.

Sobitqadamlilik shkalasida yigitlar va qizlarning o‘rtacha rang ko‘rsatkichlari bir-biriga juda yaqin bo‘lib, mos ravishda 158,56 va 157,49 ni tashkil etdi. Statistik tahlil natijasida ahamiyatli farq aniqlanmadi (Z=-0,108; p=0,914). Demak, maqsad sari izchil intilish va boshlagan faoliyatini davom ettirish bilan bog‘liq ushbu sifat bo‘yicha guruhlar ko‘rsatkichlari o‘xshashdir.

Umumiy natijalardan ko‘rinadiki, o‘rganilgan to‘qqizta irodaviy sifatning oltitasi bo‘yicha yigitlar va qizlar guruhlari o‘rtasida statistik ahamiyatli farqlar aniqlandi. Qat’iyatlilik, tirishqoqlilik va sobitqadamlilik ko‘rsatkichlarida esa statistik jihatdan ishonchli tafovut kuzatilmadi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari irodaviy faollikning murakkab psixologik hodisa ekanligini hamda uning tarkibiy sifatlari guruhlar kesimida turlicha namoyon bo‘lishini ko‘rsatdi. Olingan empirik ma’lumotlarda mas’uliyatlilik, tashabbuskorlik, mustaqillik, matonat, g‘ayratlilik va ziyraklik ko‘rsatkichlari bo‘yicha yigitlarning o‘rtacha rang qiymatlari qizlarnikiga nisbatan yuqori bo‘ldi. Shu bilan birga, qat’iyatlilik, tirishqoqlilik va sobitqadamlilik bo‘yicha statistik ahamiyatli farqlarning aniqlanmagani irodaviy sifatlarning barchasi ham gender guruhlariga bir xil darajada bog‘liq emasligini ko‘rsatadi.

Mazkur natijalarni izohlashda irodaviy sifatlarning shakllanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni ham hisobga olish zarur. Jumladan, oilaviy tarbiya,

ijtimoiy muhit, shaxsga yuklatiladigan mas’uliyat, ta’lim jarayonidagi talablar va hayotiy tajriba insonning tashabbuskorligi hamda mustaqil qaror qabul qilishiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli aniqlangan tafovutlarni faqat biologik jins bilan bog‘lash ilmiy jihatdan yetarli emas.

Mas’uliyatlilik va tashabbuskorlik ko‘rsatkichlaridagi farqlarni shaxslarning ijtimoiy tajribasi, oiladagi vazifalar taqsimoti va mustaqil faoliyat olib borish imkoniyatlari bilan bog‘liq holda ham izohlash mumkin. Bunda yigitlar va qizlarga nisbatan shakllangan ijtimoiy kutilmalar ularning xulq-atvori va o‘z imkoniyatlarini namoyon etishiga ta’sir qiluvchi omillardan biri bo‘lishi ehtimoldan xoli emas.

Mustaqillik va matonat ko‘rsatkichlarida kuzatilgan farqlar ham alohida e’tiborga loyiq. Mustaqillik shaxsning o‘z qarashlariga tayanib qaror qabul qilishi, faoliyatini mustaqil tashkil etishi va mas’uliyatni zimmasiga olishida namoyon bo‘ladi. Matonat esa murakkab vaziyatlarda o‘zini boshqarish, hissiy barqarorlikni saqlash va qiyinchiliklarga bardosh berish bilan bog‘liq. Ushbu sifatlarning rivojlanishida oilaviy tarbiya, ta’limiy tajriba va shaxsning individual psixologik xususiyatlari muhim o‘rin tutadi.

G‘ayratlilik shkalasida aniqlangan farqning nisbatan yuqoriligi tadqiqotning muhim natijalaridan biridir. Mazkur holatni talabalarning kundalik faoliyati, jismoniy va aqliy faolligi, ijtimoiy rollari hamda o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlari bilan bog‘liq holda o‘rganish mumkin. Biroq bu natijani barcha yigitlarga yoki qizlarga xos umumiy xususiyat sifatida talqin qilish to‘g‘ri emas.

Qat’iyatlilik, tirishqoqlilik va sobitqadamlilik bo‘yicha statistik ahamiyatli tafovutlarning kuzatilmagani esa ushbu sifatlarning shakllanishida individual tajriba, maqsadga intilish, ta’lim va tarbiya jarayonining umumiy ta’siri muhim bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, sobitqadamlilik ko‘rsatkichlarining ikki guruhda deyarli bir xil bo‘lishi maqsad sari izchil harakatlanish qobiliyatining har ikki guruhda ham namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi.

Olingan natijalar G.I. Sattorova, M.Sh. Salixov va L.N. Salimova hamda boshqa tadqiqotchilarning irodaviy sifatlarni yosh va jins xususiyatlari bilan bog‘liq holda o‘rganishga qaratilgan ilmiy qarashlari bilan mazmunan mushtarakdir [4; 6]. Shu bilan birga, mazkur tadqiqotda irodaviy sifatlar to‘qqizta alohida ko‘rsatkich asosida qiyosiy tahlil qilingani uning empirik ahamiyatini belgilaydi.

Tadqiqot natijalari irodaviy sifatlarni rivojlantirishda individual yondashuv zarurligini ko‘rsatadi. Shu maqsadda ta’lim muassasalarida talabalarning mustaqil qaror qabul qilish, o‘z faoliyatini rejalashtirish, belgilangan vazifalarni izchil bajarish va qiyinchiliklarni yengib o‘tish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan psixologik-pedagogik mashg‘ulotlarni tashkil etish maqsadga muvofiq.

Irodaviy faollikni rivojlantirish uchun quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratish tavsiya etiladi:

Mas’uliyatlilikni rivojlantirish: talabalarga mustaqil vazifalar yuklash, ularning bajarilishi yuzasidan javobgarlikni shakllantirish.

Tashabbuskorlikni kuchaytirish: muammoli vaziyatlarni mustaqil hal qilish, yangi g‘oyalar taklif etish va ijodiy loyihalarda ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish.

Mustaqillikni shakllantirish: tanlov va qaror qabul qilishga yo‘naltirilgan topshiriqlardan foydalanish.

Matonatni rivojlantirish: murakkab vaziyatlarda o‘zini boshqarish, hissiy barqarorlik va stressga bardoshlilik ko‘nikmalarini shakllantirish.

Tirishqoqlilik va sobitqadamlilikni oshirish: uzoq muddatli maqsadlar belgilash, faoliyatni rejalashtirish va natijalarni muntazam tahlil qilish.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalarini talqin qilishda ayrim cheklovlarni ham hisobga olish lozim. Xususan, tadqiqotda faqat uchta hududdagi oliy ta’lim muassasalari talabalari ishtirok etgan. Shuningdek, olingan natijalar so‘rovnoma ko‘rsatkichlariga asoslangan bo‘lib, gender tafovutlarining sabablarini to‘liq aniqlash uchun qo‘shimcha sifat tadqiqotlari, yosh va hudud omillari bo‘yicha alohida tahlillar talab etiladi.

XULOSA

O‘tkazilgan nazariy va empirik tadqiqotlar asosida irodaviy faollik shaxsning maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatini boshqarish, ichki va tashqi qiyinchiliklarni yengib o‘tish hamda o‘z xulq-atvorini ongli ravishda tartibga solishida muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Irodaviy sifatlar shaxsning individual xususiyatlari, ijtimoiy tajribasi, tarbiya muhiti va hayotiy faoliyati bilan uzviy bog‘liq.

Tadqiqot doirasida M.V. Chumakovning «Shaxsning irodaviy sifatlari» so‘rovnomasi yordamida 315 nafar talabaning irodaviy xususiyatlari o‘rganildi. Olingan natijalar matematik-statistik usullar yordamida qayta ishlanib, yigitlar va qizlar guruhlari o‘rtasidagi tafovutlar tahlil qilindi.

Empirik natijalarga ko‘ra, mas’uliyatlilik, tashabbuskorlik, mustaqillik, matonat, g‘ayratlilik va ziyraklik ko‘rsatkichlari bo‘yicha statistik ahamiyatli farqlar aniqlandi. Mazkur ko‘rsatkichlarda yigitlarning o‘rtacha rang qiymatlari yuqori bo‘ldi. Qat’iyatlilik, tirishqoqlilik va sobitqadamlilik sifatlari bo‘yicha esa guruhlar o‘rtasida statistik jihatdan ishonchli farqlar kuzatilmadi.

Tadqiqot natijalari irodaviy sifatlarning namoyon bo‘lishida gender bilan bog‘liq tafovutlar mavjudligini ko‘rsatsa-da, ularni faqat jins omili bilan izohlash mumkin emas. Shaxsning ijtimoiy muhiti, oilaviy tarbiyasi, ta’limiy tajribasi va individual psixologik xususiyatlari ham mazkur jarayonda muhim ahamiyatga ega.

Shu asosda oliy ta’lim muassasalarida talabalarning irodaviy faolligini rivojlantirishga qaratilgan psixologik mashg‘ulotlar, mustaqil faoliyat topshiriqlari, muammoli vaziyatlarni hal qilish va shaxsiy maqsadlarni rejalashtirishga yo‘naltirilgan metodlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Umuman olganda, irodaviy sifatlarni rivojlantirish uzluksiz va maqsadli tashkil etiladigan psixologik-pedagogik jarayondir. Har bir insonda o‘z irodasini tarbiyalash va mustahkamlash imkoniyati mavjud. Buning uchun shaxsning individual

xususiyatlarini hisobga olish, mustaqil qaror qabul qilishiga sharoit yaratish va o‘z faoliyati natijalarini muntazam tahlil qilishga o‘rgatish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo‘rayev O‘.T. Xorij psixologiyasida iroda muammosining tadqiqi // O‘zbekiston Milliy universiteti xabarlari. – 2021. – B. 75–77. – ISSN 2181-7324.
2. Turdimurodov D.Yu. Possibilities of physical education means in the formation of volitional qualities in schoolchildren // Journal of Innovations in Pedagogy and Psychology. – 2021. – Vol. 4, Issue 7. – P. 74–80.
3. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent, 2010. – B. 223–226.
4. Sattorova G.I. Ilk o‘spirin yoshida irodaviy sifatlarni o‘rganishning psixodiagnostik imkoniyatlari. – Qarshi: Nasaf, 2014.
5. Гюрджян Г.А. Становление волевых характеристик будущих специалистов в сфере безопасности жизнедеятельности на раннем этапе профессионализации. – 2011.
6. Salixov M.Sh., Salimova L.N. Hissiy-irodaviy boshqaruv namoyon bo‘lishining yosh va jins xususiyatlariga bog‘liq o‘zgarishi // Science and Education Scientific Journal. – 2022. – Vol. 3, Issue 4. – B. 915–920. – ISSN 2181-0842.
7. Ashurov R.R. Yoshlarda irodaviy sifatlarni shakllantirishning psixologik xususiyatlari // Science and Education Scientific Journal. – 2022. – Vol. 3, Issue 5. – ISSN 2181-0842.